

Osnova předmětu (jarní semestr)

Geografie obyvatelstva – dokončení:

- Přirozený pohyb obyvatelstva (dokončení) – přirozený přírůstek, demografický přechod, sňatečnost, rozvodovost, potratovost
- Mobilita obyvatelstva - členění prostorových pohybů, migrace (ukazatele, příčiny, důsledky, přehled významných migrací, nucené migrace, migrace v ČR), dojíždka; celkový pohyb obyvatelstva
- Populační politika

Geografie sídel:

- Úvod (vznik, vývoj, předmět studia, základní pojmy, jednotky studia, ...)
- Venkovská sídla (definice - kritéria vymezení, důvody studia, klasifikace venkovského osídlení)
- Městská sídla (definice a kritéria vymezení měst a jiných městských útvarů, funkce měst, sídelní systémy – zázemí měst, situation × site města, vznik a vývoj měst, difúze měst a městského způsobu života, modely (typy) měst, mechanismy koncentrace a dekoncentrace obyvatelstva, urbanizace v socialistických zemích, stav urbanizace ve světě – rozdíly mezi regiony)
- Regionální struktura a vývoj osídlení ČR

PŘIROZENÝ PŘÍRŮSTEK / ÚBYTEK OBYVATELSTVA

rozdíl mezi počtem živě narozených (N) a zemřelých (M) – hodnoty:

- kladné ($N > M$) → **přirozený přírůstek**
- záporné ($N < M$) → **přirozený úbytek**

Ukazatele přirozeného přírůstku:

- relativní ukazatel přirozeného přírůstku (v ‰)

$$PP = N^v / P \times 1000 - M / P \times 1000$$

- vitální index (hodnoty $I_v > 1$, $I_v = 1$, $I_v < 1$)

$$I_v = N^v / M \times c$$

Přirozený přírůstek (PP) - vývoj

- do začátku 19. století byl PP malý (do 5 ‰) či žádný
- růst PP nastal nejdříve v Evropě v průběhu 19. století
- hlavní fáze růstu je vázána na 20. století
- kulminace nastala na přelomu 60. a 70. let 20. století
- od té doby probíhá pokles PP

Tab. 1: Tempo přirozeného přírůstku obyvatelstva světa v období let 1750 – 2050
(rekonstrukce a odhad, v ‰)

Období	1750-70	1770-90	1790-1810	1810-30	1830-50	1850-70	1870-90	1890-1910
Svět	cca 5	cca 5	cca 5	cca 5	cca 5	cca 5	cca 5	cca 5
Období	1910-30	1930-50	1950-70	1970-90	1990-2010	2010-30	2030-50	.
Svět	cca 8	cca 10	cca 18	cca 17	cca 14	cca 10	cca 6	.

Pramen: Human geography (Daniels)

Geografie obyvatelstva a sídel II Přirozený přírůstek

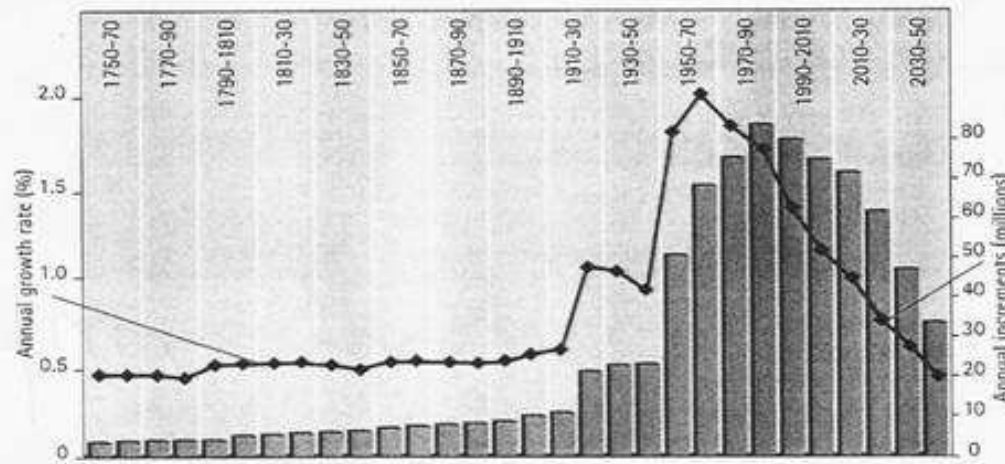
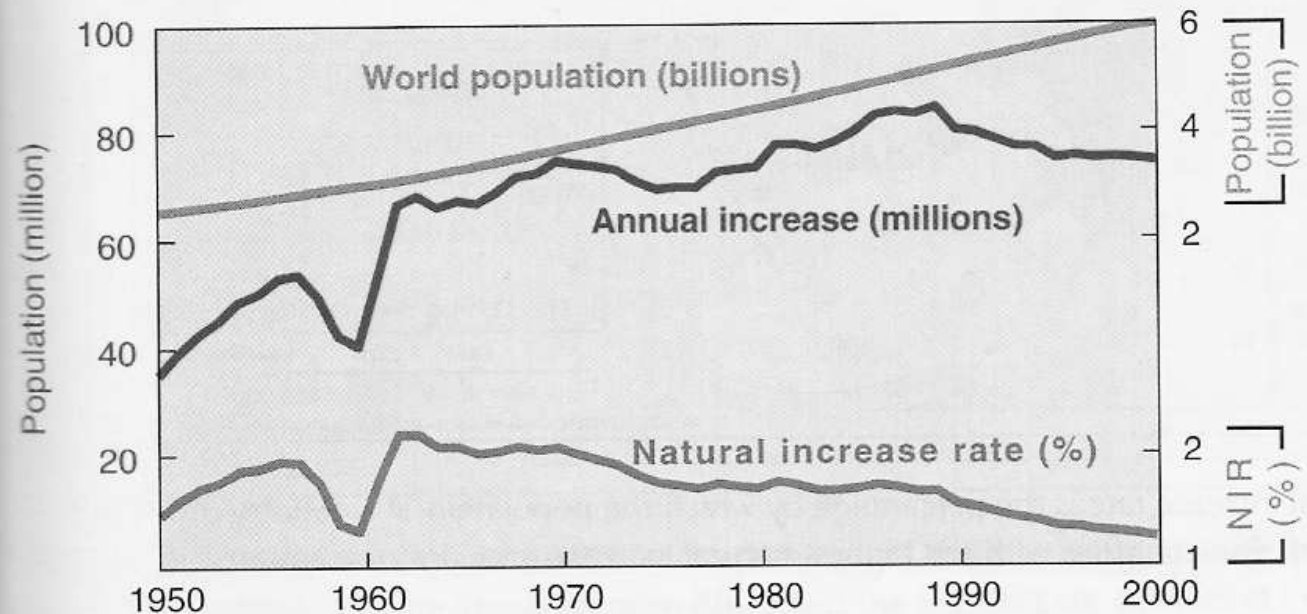

Figure 7.1 World population growth, 1750-2050. Source: UN (1999) and author's calculations. Note: Data from 1990-2000 onwards are based on medium-variant projections

Geografie obyvatelstva a sídel II
Přirozený přírůstek

Tab. 3: Diferenciace přirozeného přírůstku ve světě (období 2000-05, odhad OSN)

Území	hmp (‰)	hmú (‰)	PP (‰)	Území	hmp (‰)	hmú (‰)	PP (‰)
Svět	21	9	12	Evropa	10	11	-1
rozvinuté regiony	11	10	1	východní Evropa	9	13	-4
Méně rozvinuté regiony	24	9	15	severní Evropa	11	10	1
nejméně rozvinuté státy	39	15	24	jižní Evropa	10	10	0
Afrika	37	15	22	západní Evropa	10	10	0
východní Afrika	41	19	22	Latinská Amerika a Karibik	22	6	16
střední Afrika	47	20	27	Karibik	20	9	11
severní Afrika	26	7	19	Střední Amerika	24	5	19
jižní Afrika	14	18	6	Jižní Amerika	21	7	14
západní Afrika	41	15	26	Severní Amerika	14	8	6
Asie	21	8	13	Oceánie	17	8	9
východní Asie	14	7	7	Austrálie / Nový Zéland	13	7	6
jižní střední Asie	26	9	17	Melanésie	30	8	22
jihovýchodní Asie	22	7	15	Mikronésie	25	5	20
západní Asie	27	6	21	Polynésie	24	6	18

Pramen: 2002 Revision of the official United Nations Population Estimates and Projections

Geografie obyvatelstva a sídel II Přirozený přírůstek

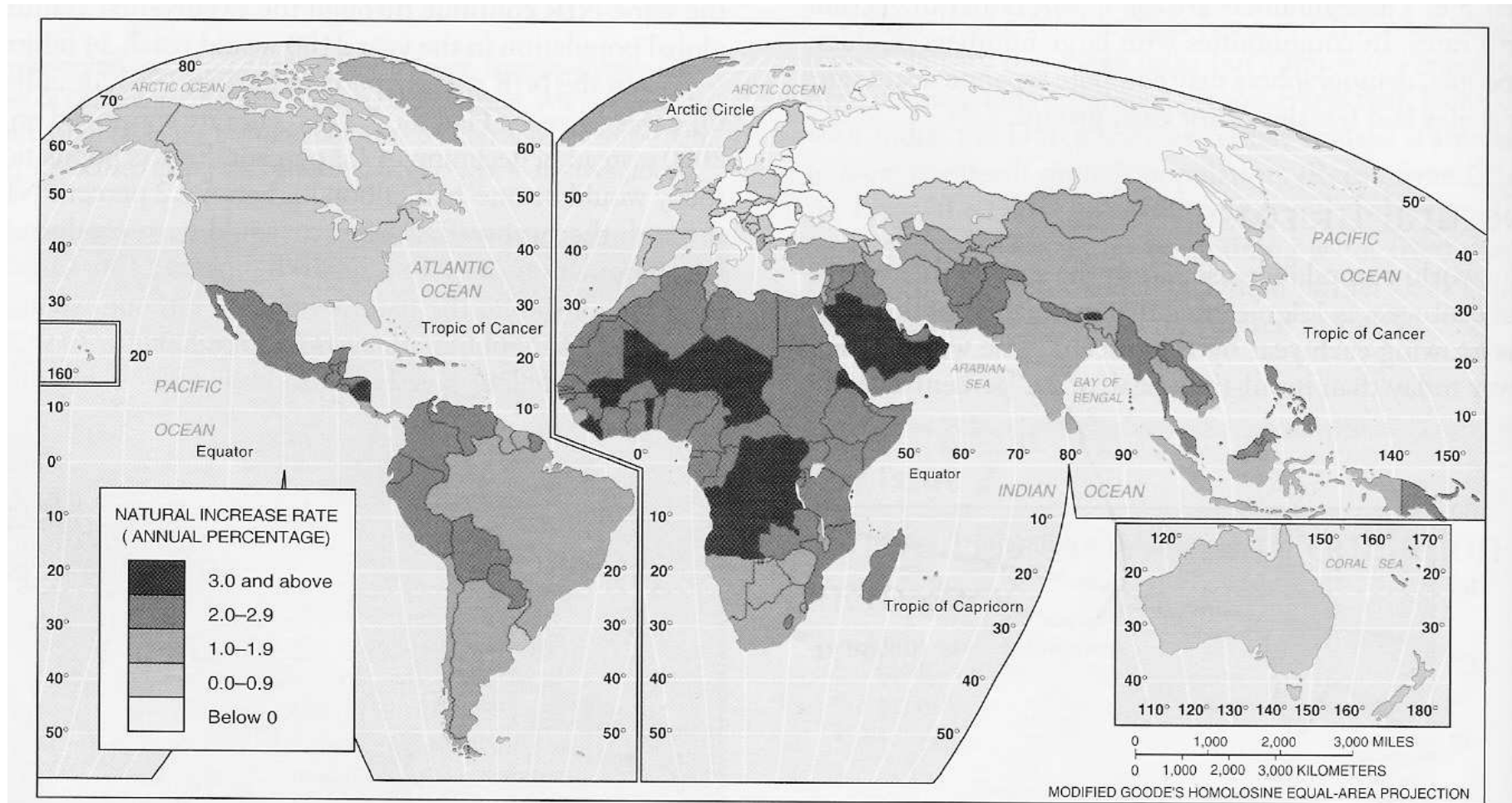

Figure 2-7 Natural increase rate (NIR). The natural increase rate is the percentage by which the population of a country grows in a year. World average is currently about 1.5 percent. The countries with the highest natural increase rates are concentrated in Africa and Southwest Asia.

Geografie obyvatelstva a sídel II
Přirozený přírůstek

Tab. 4: Diferenciace přirozeného přírůstku ve státech světa (období 2000-05, odhad OSN)

Státy s max. hodnotami PP (PP>25)	PP (‰)	Státy s min. hodnotami PP (PP≤0)	PP (‰)
Niger	36	Bulgaria	-7
Yemen	36	Russian Federation	-6
Somalia	34	Ukraine	-6
Uganda	34	Latvia	-6
Mali	34	Hungary	-5
Burkina Faso	31	Estonia	-5
Guinea-Bissau	30	Belarus	-4
Comoros	29	Lithuania	-3
Madagascar	29	Czech Republic	-2
Congo	29	Romania	-2
Dem. Republic of the Congo	29	Italy	-2
Oman	29	Slovenia	-2
Eritrea	28	Germany	-2
Angola	28	Sweden	-1
Chad	28	Croatia	-1
Benin	28	Greece	-1
Liberia	28	Austria	-1
Mauritania	28	Switzerland	-1
Saudi Arabia	28	Georgia	0
Guinea	27	Poland	0
Guatemala	27	Republic of Moldova	0
Nicaragua	27	Slovakia	0
Equatorial Guinea	26	Portugal	0
Afghanistan	26	Spain	0
Bhutan	26		
Pakistan	26		
Iraq	26		

Pramen: 2002 Revision of the official United Nations Population Estimates and Projections

Tab. 5: Přirozený přírůstek (absolutní hodnoty v tisících) ve světě v období let 1950-2050

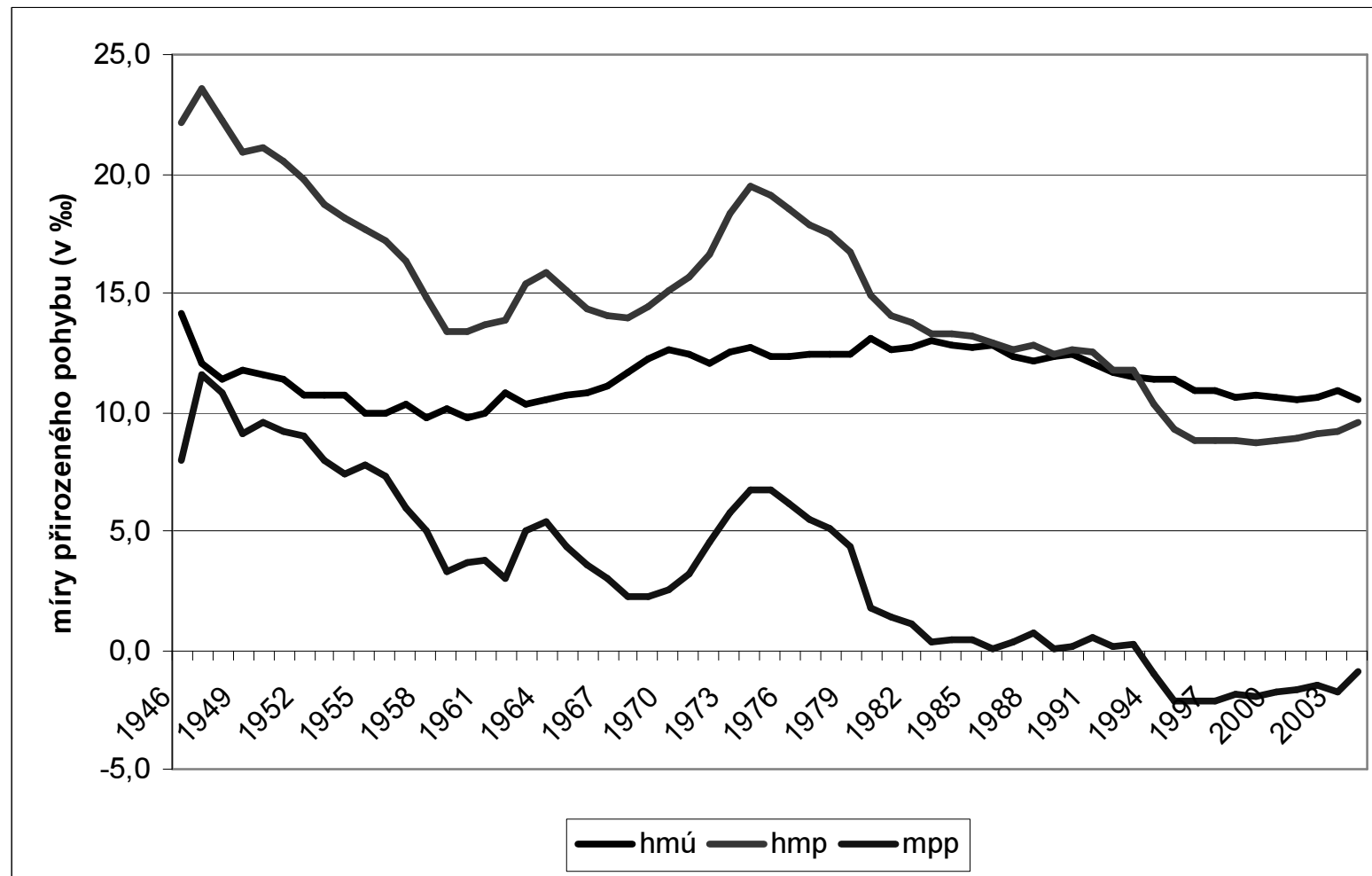
Period	Population change per year	Period	Population change per year
1950-1955	47 439	2000-2005	76 610
1955-1960	53 130	2005-2010	75 331
1960-1965	62 680	2010-2015	73 393
1965-1970	71 524	2015-2020	68 598
1970-1975	75 123	2020-2025	62 244
1975-1980	73 315	2025-2030	55 739
1980-1985	79 259	2030-2035	49 607
1985-1990	86 523	2035-2040	43 081
1990-1995	82 157	2040-2045	36 161
1995-2000	79 240	2045-2050	28 866

Pramen: www.un.org

Období let 1995 – 2000:

- každou minutu se narodí 250 dětí a zemře 100 osob
- každý den se narodí 360 tisíc dětí a zemře 145 tisíc osob
- každý rok se narodí 133 mil. dětí a zemře 53,8 mil. osob

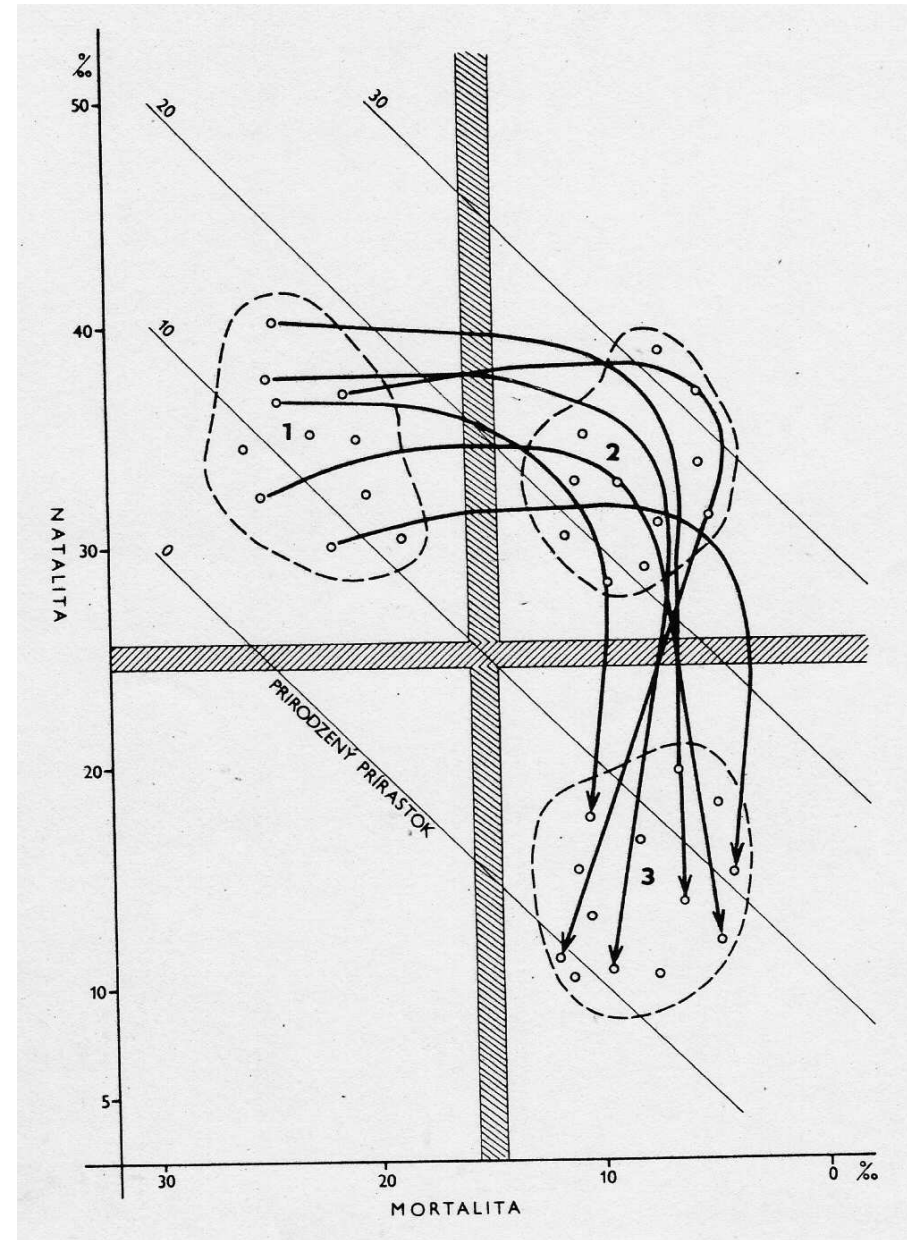
Vývoj přirozeného přírůstku v ČR

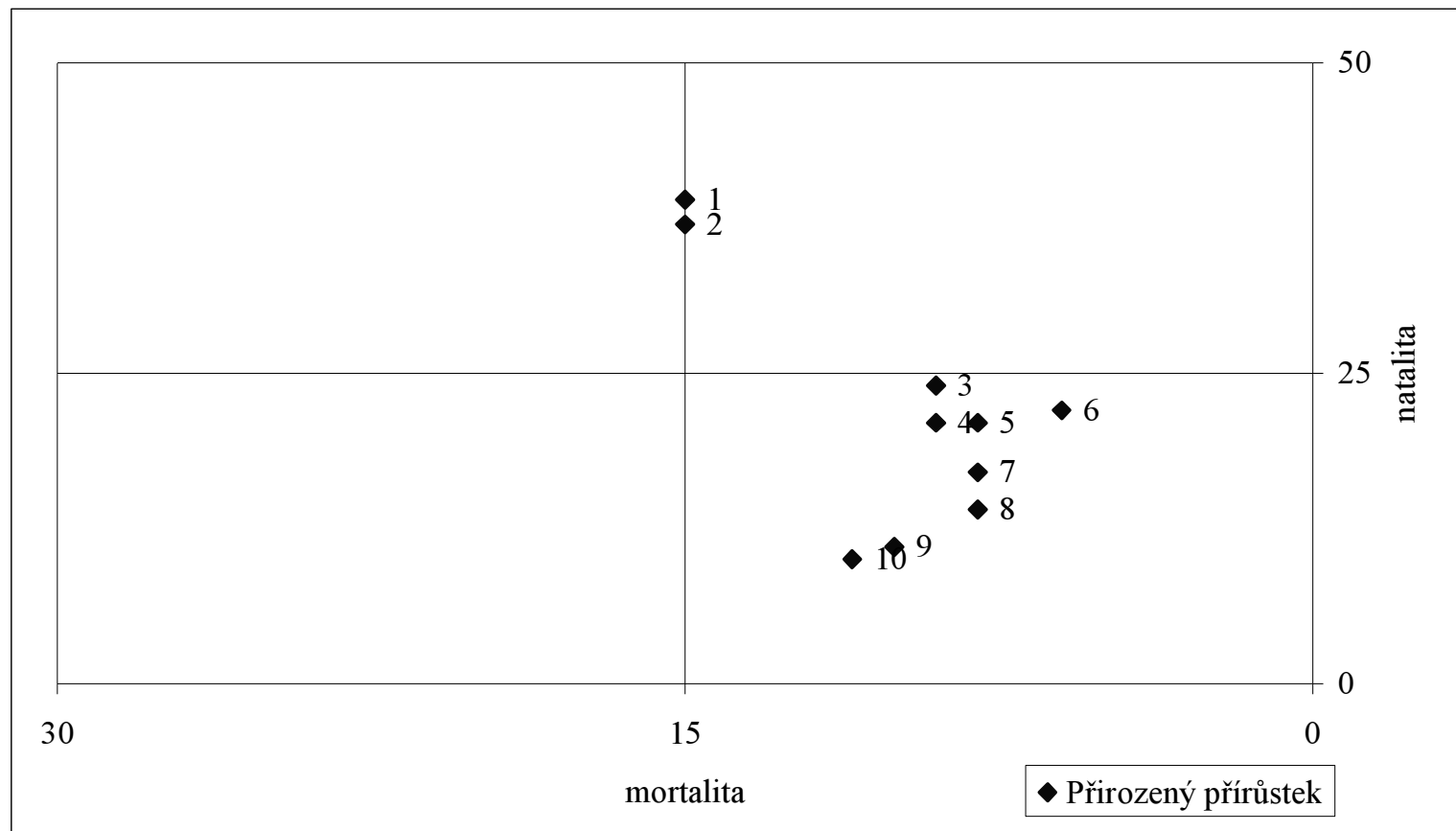
Důležitý je vzájemný poměr porodnosti a úmrtnosti:

→ **Witthauerův graf**: čtyři kvadranty grafu udávají charakteristické kombinace procesů:

- kvadrant I
- kvadrant II
- kvadrant III
- kvadrant IV

Geografie obyvatelstva a sídel II
Přirozený přírůstek

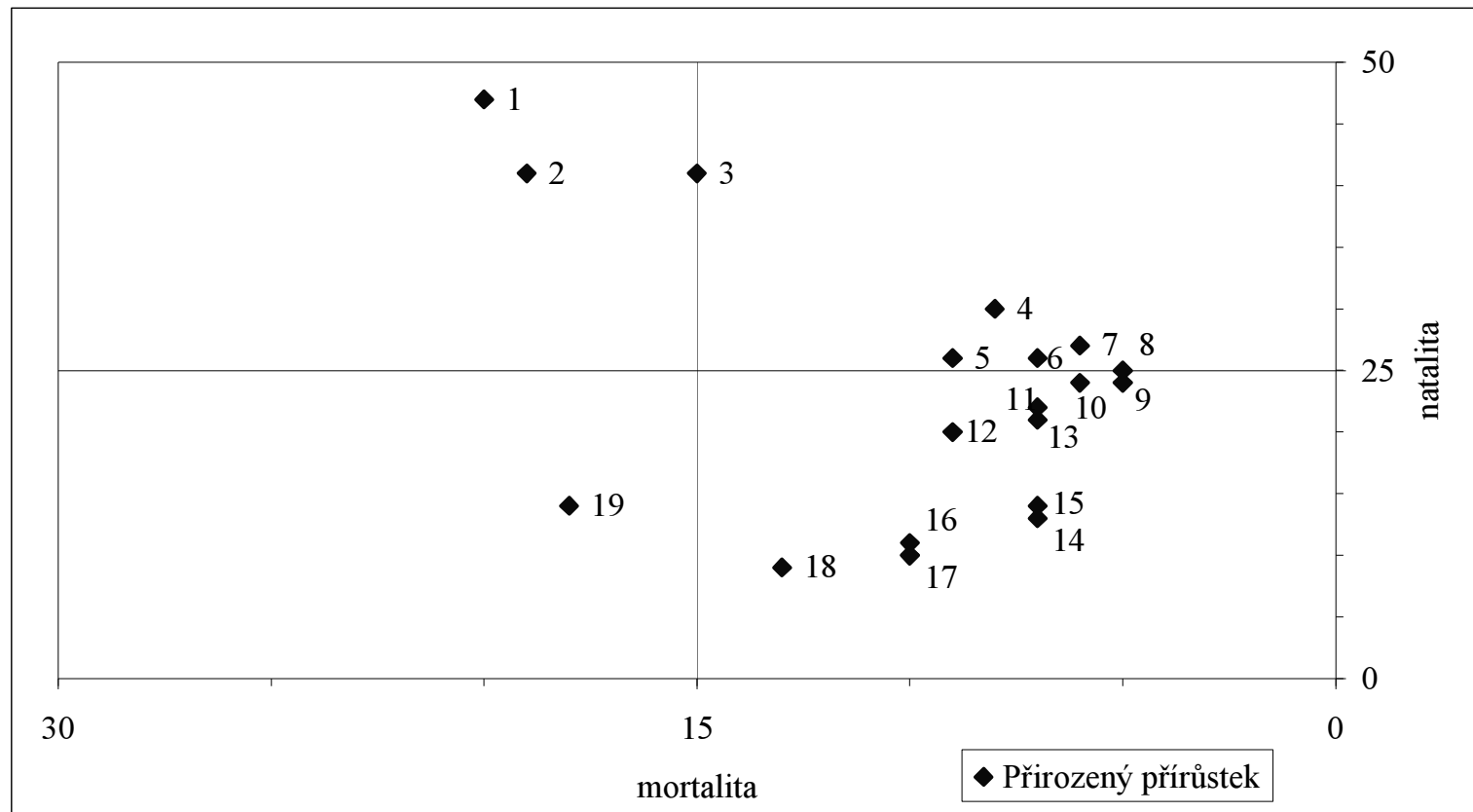

- Legenda: 1 NEJMÉNĚ ROZVINUTÉ STÁTY 6 Latinská Amerika a Karibik
 2 Afrika 7 Oceánie
 3 MÉNĚ ROZVINUTÉ REGIONY 8 Severní Amerika
 4 SVĚT 9 ROZVINUTÉ REGIONY
 5 Asie 10 Evropa

Obr. 2: Witthauerův diagram – kontinenty (2000-05)

Pramen: 2002 Revision of the official United Nations Population Estimates and Projections

Geografie obyvatelstva a sídel II
Přirozený přírůstek

- Legenda:
1 střední Afrika	8 Mikronésie	14 Austrálie / Nový Zéland
2 východní Afrika	9 Střední Amerika	15 východní Asie
3 západní Afrika	10 Polynésie	16 severní Evropa
4 Melanésie	11 jihovýchodní Asie	17 jižní a západní Evropa
5 jižní střední Asie	12 Karibik	18 východní Evropa
6 severní Afrika	13 Jižní Amerika	19 jižní Afrika
7 západní Asie		

Obr. 3: Witthauerův diagram – makroregiony (2000-05)

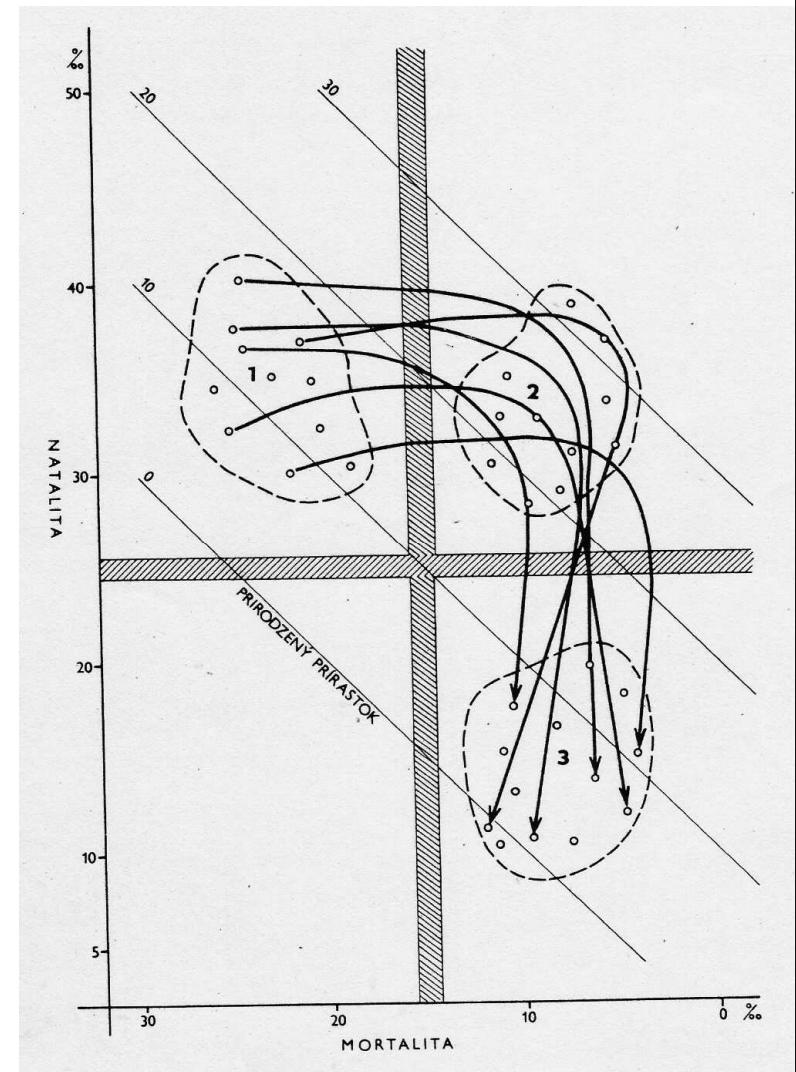
Pramen: 2002 Revision of the official United Nations Population Estimates and Projections

Geografie obyvatelstva a sídel II

Přirozený přírůstek

Vývojové souvislosti:

- kvadrant I → nejstarší stádium
- pokles úmrtnosti → přesun do II
- následný pokles porodnosti → přesun do III
- neexistují ostré hranice – přechodná stádia

KLASICKÁ TEORIE DEMOGRAFICKÉHO PŘECHODU

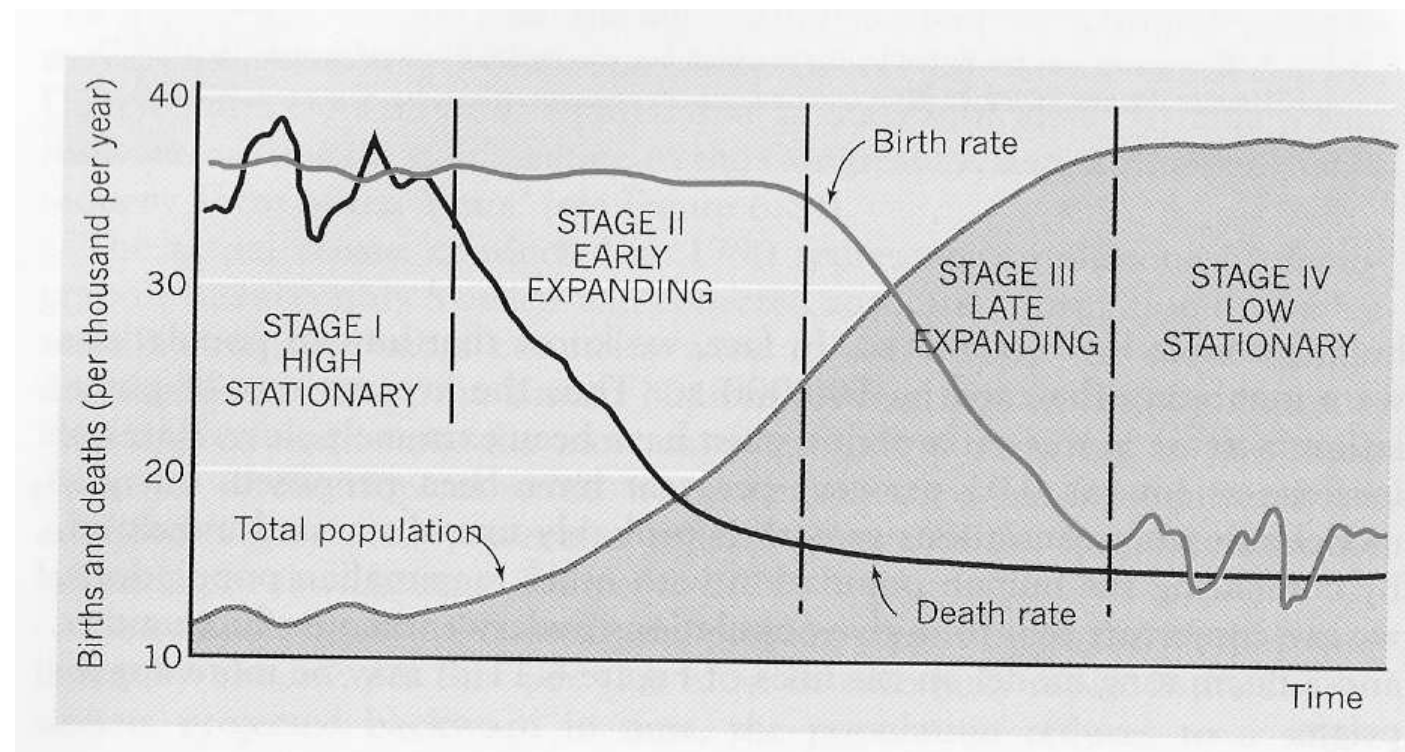
- **zobecnění změn tempa růstu počtu obyvatel v čase**
- východisko = teorie logistického růstu (R. Pearl)
- modifikace konceptu: demografické nůžky
demografická revoluce

Demografický přechod = přechodné období demografických procesů:

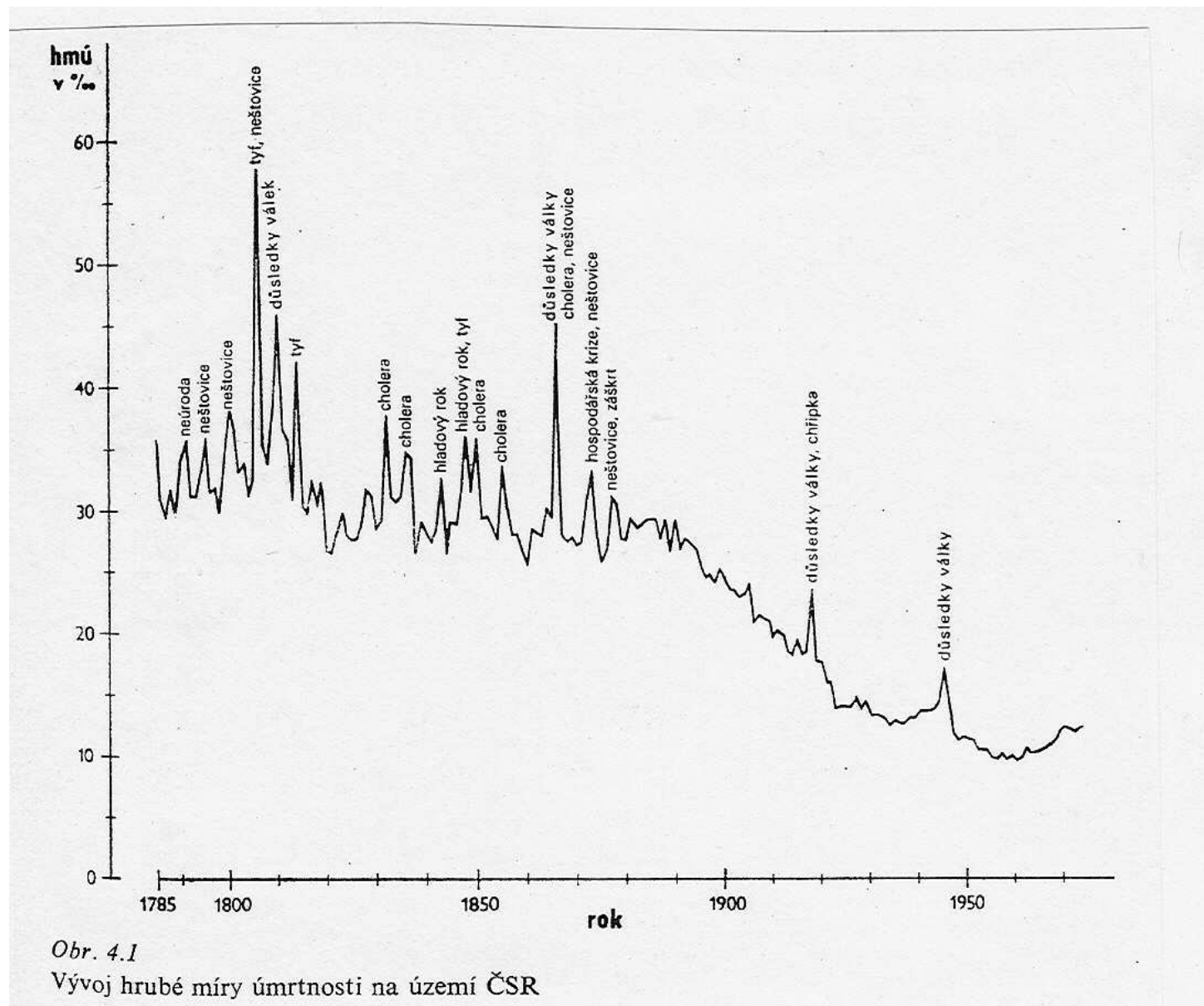
- počátek
- vlastní přechod
- konec

Demografický přechod – čtyři fáze:

- fáze I (high-stationary phase) – znaky:
 - vysoká porodnost
 - vysoká úmrtnost (fluktuace)
 - minimální nebo žádný populační růst
 - většinou chudé, zaostalé, agrární a odlehlé státy, špatná sociální pozice žen

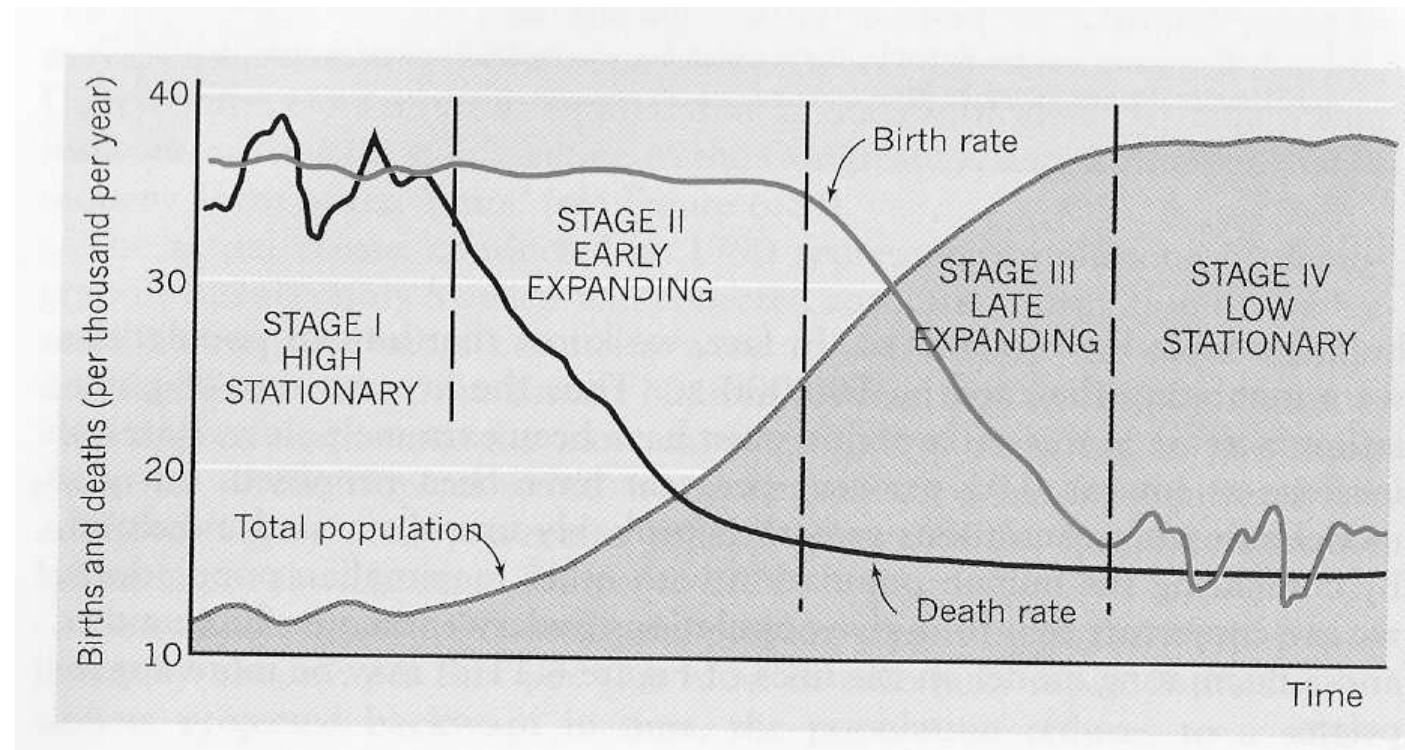
Geografie obyvatelstva a sídel II Demografické přechody

Obr. 4.1
Vývoj hrubé míry úmrtnosti na území ČSR

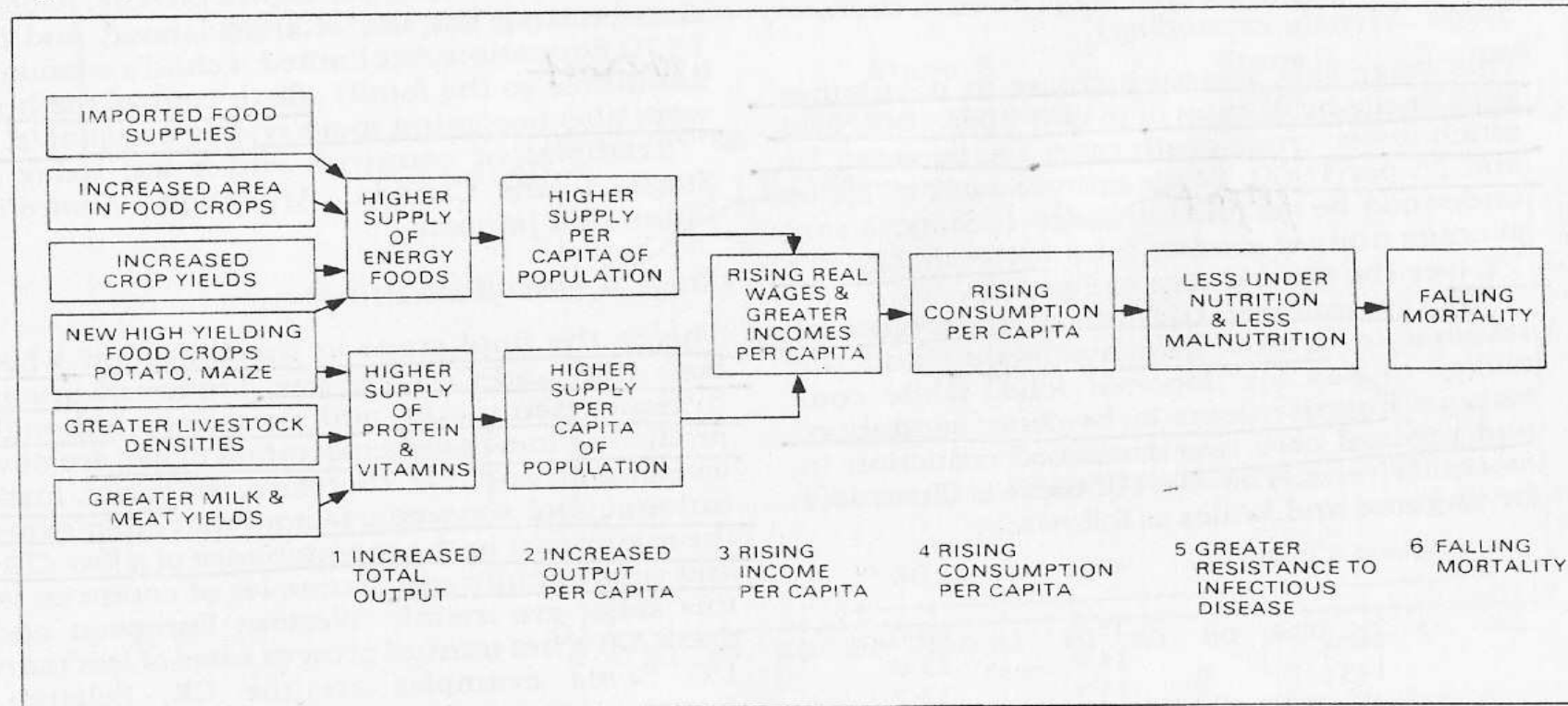
Geografie obyvatelstva a sídel II Demografické přechody

- Fáze II (early-expanding phase) – znaky:
 - vysoká porodnost
 - klesající úmrtnost (zvláště pokles dětské úmrtnosti)
 - příčiny poklesu úmrtnosti
 - výrazný početní růst populace

Geografie obyvatelstva a sídel II Demografické přechody

Fig. 1.6(a) Possible causes of falling mortality in Western Europe after 1750

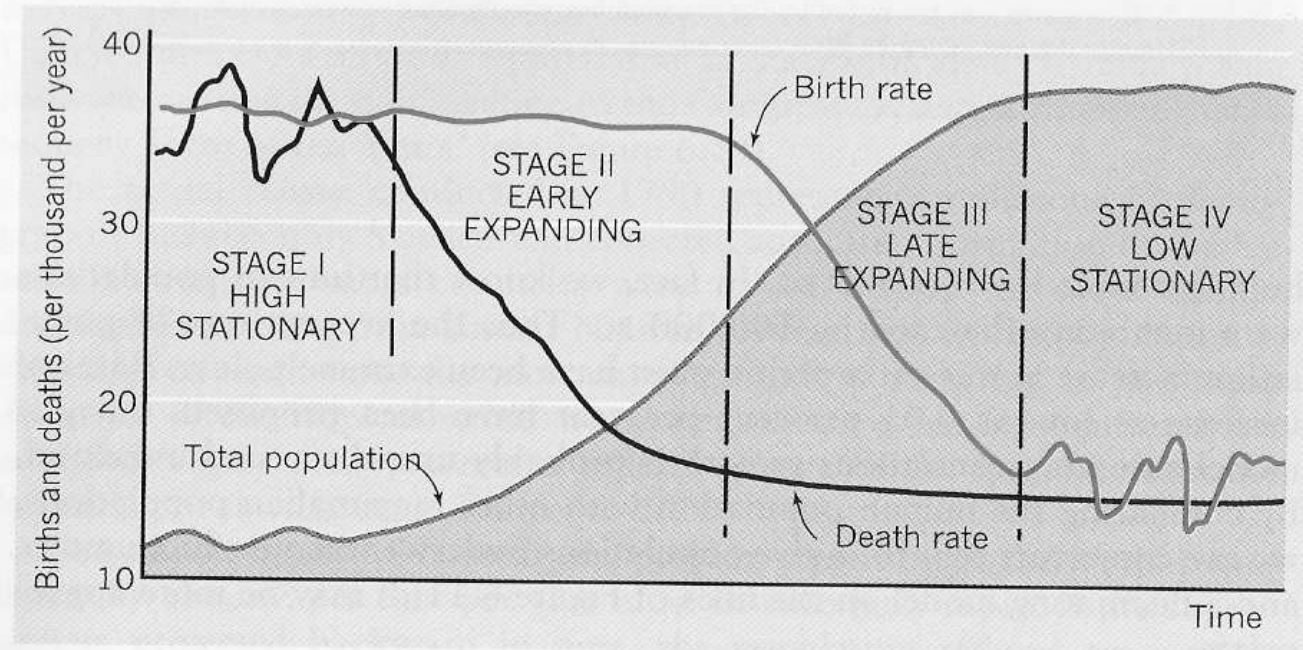
Source: D. Grigg, 'Modern population growth in historical perspective', *Geography*, Vol. 67, April 1982, p. 104

Geografie obyvatelstva a sídel II

Demografické přechody

- Fáze III (late-expanding phase) – znaky:
 - ustálení úmrtnosti na nízké úrovni
 - pokles porodnosti (komplex podmínek)
 - zpomalení populačního růstu

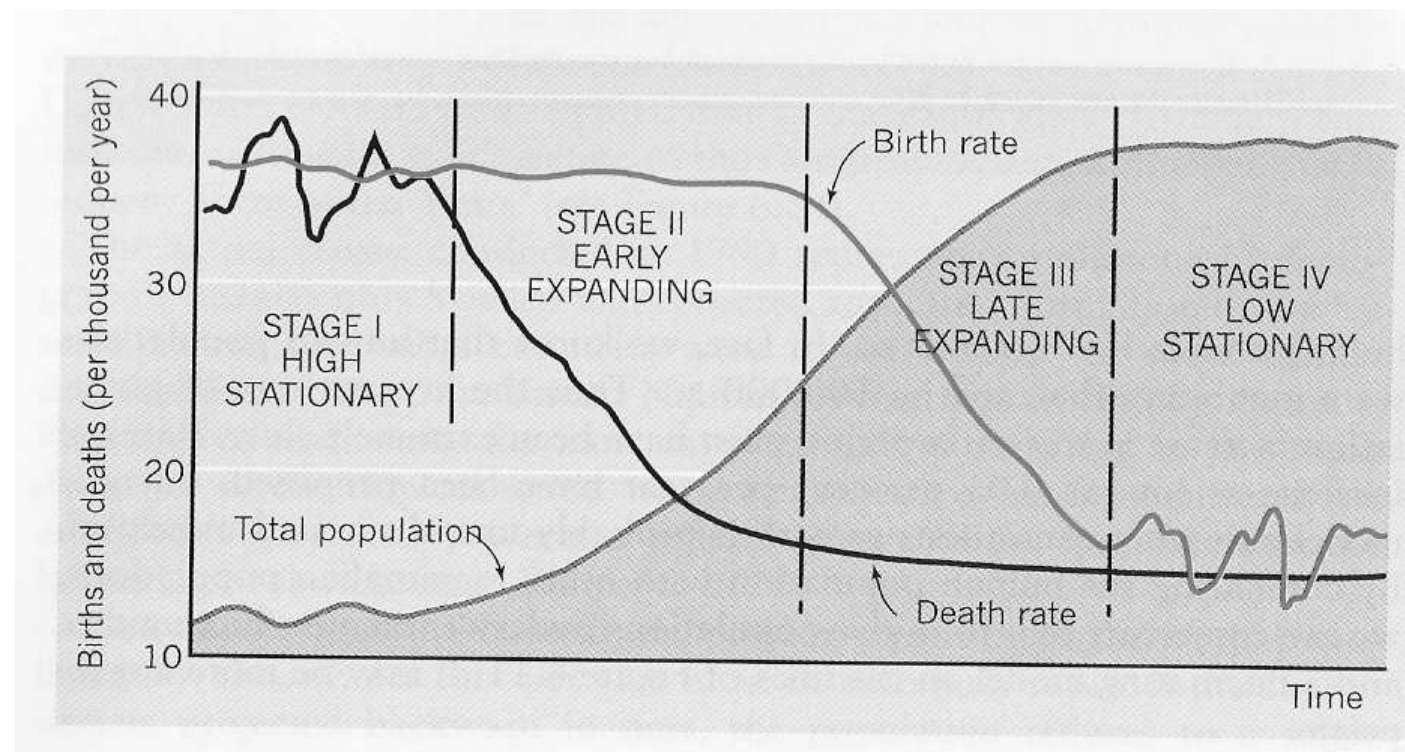
Existence řady teorií poklesu porodnosti (vliv přežívajících dětí, vliv nahrazování dětí, hypotéza redukce nejistoty, hypotéza pojistky proto vdovství, vliv ekonomických podmínek, urbanizační teorie, sociální aspirace, teorie preventivních prostředků, ...)

Geografie obyvatelstva a sídel II

Demografické přechody

- Fáze IV (low-stationary phase) – znaky:
 - nízká porodnost (fluktuace)
 - nízká úmrtnost
 - nízký (žádný) populační růst (stabilizace)

Tři typy průběhu demografického přechodu:

- francouzský
- anglický
- japonsko - mexický

Zasazení procesu demografického přechodu do širokého kontextu sociálních změn

Tab. 6: Demografický přechod ve Švédsku

Fáze	Období	Celková populace (mil.)	Hrubé míry na 1000		Věková struktura (%)		Struktura zaměstnanosti (% v zem.)	Městská struktura (% v okolí Stockholmu)
			hmp	hmú	děti (0-14)	Staří (65+)		
I	do 1750	1,8	36	27	33	6	téměř 100	8
	1810	2,5	33	26	32	5	téměř 100	7
II	1870	4,4	30	18	34	5	72	6
III	1930	6,3	14	12	25	9	39	13
IV	od 1975	8,2	13	11	20	15	7	19

Pramen: P. Hagget, Geography. A Global Synthesis, 2001, s. 193

Prostorový a časový průběh demografického přechodu:

- Evropa
- Severní Amerika, Austrálie
- zbytek světa

Většina území světa je dnes ve fázi IV – výjimky:

- východní Afrika - fáze I
- střední a západní Afrika – hranice mezi fázemi I a II
- Oceánie (mimo Austrálie) - hranice fáze III

Geografie obyvatelstva a sídel II Demografické přechody

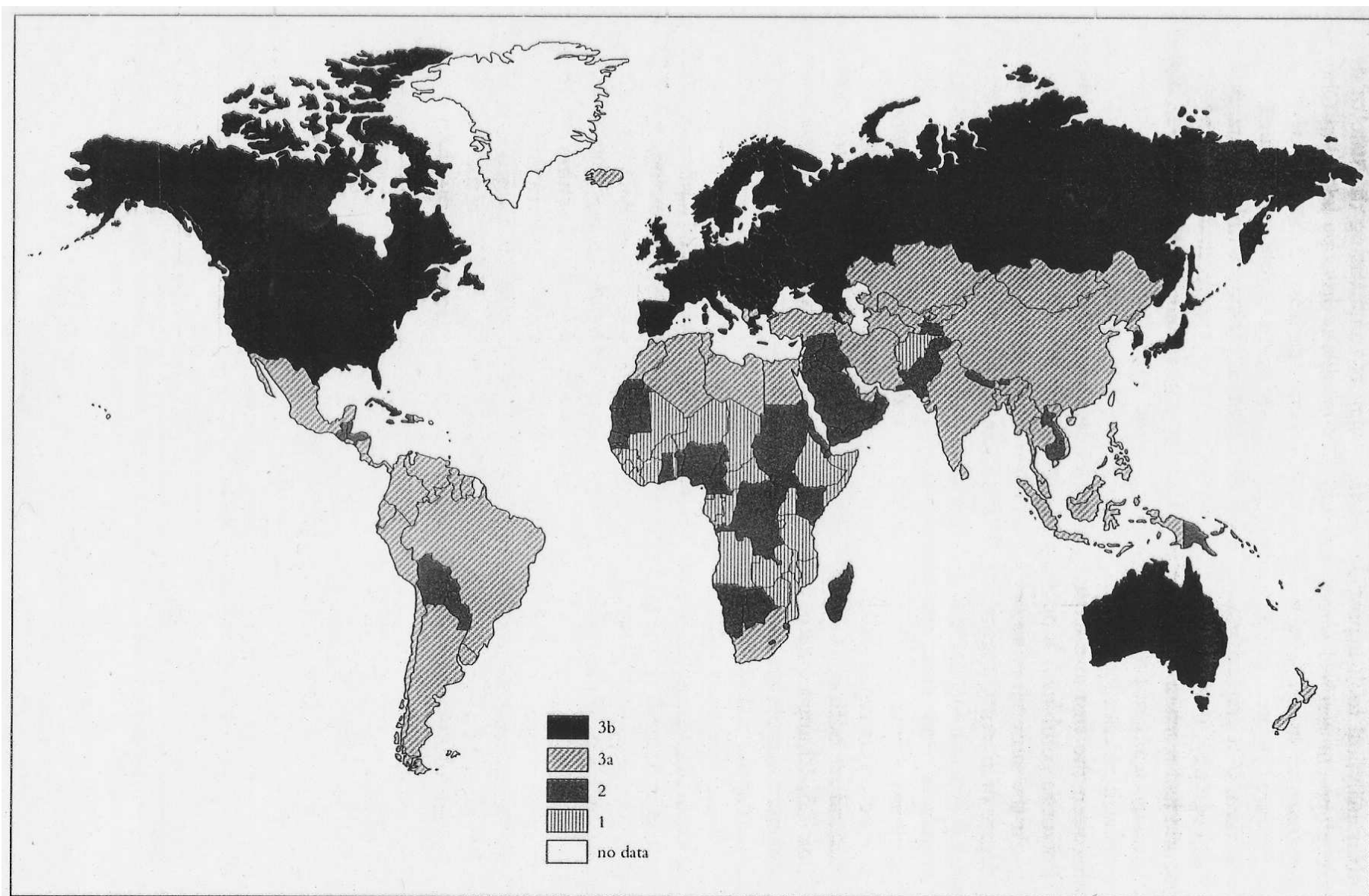

Figure 7.7 Countries classified on the basis of stage reached in the demographic transition by 1995–2000. Source: Data from UN (1999)

Kritika konceptu demografického přechodu:

- mechanický přenos tendencí zaznamenaných v Evropě do zbytku světa (ignorace specifických podmínek)
- po ukončení demografického přechodu v Africe, Asii a Latinské Americe → pravděpodobně modifikace konceptu
- koncept nezohledňuje vliv migrací

- populační růst v Evropě již před rokem 1750
- nástup poklesu plodnosti současně v evropských zemích různé úrovně modernizace a různé úrovně intenzity úmrtnosti / kojenecké úmrtnosti (tzv. princetonský projekt):
 - demografický přechod nemůže být důsledkem modernizace
 - modernizace a demografický přechod jsou společným důsledkem změny společenských norem a postojů:
 - nová teorie demografického přechodu

Tabulka 2.1: Počátek poklesu porodnosti v různých evropských zemích a údaje o jejích možných příčinách

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
Země ¹	Počátek poklesu manželské plodnosti o 10%	Úroveň manželské plodnosti před poklesem (I_p)	Podíl provdaných žen (I_m)	Celková plodnost (I_f)	Kojenecká úmrtnost	Podíl mužů pracujících v zemědělství	Podíl populace ve městech nad 20 tis. obyv.	Podíl negramotných ²
Francie	asi 1880	0,70	0,51	0,30 ^a	185	70	7	vysoký
Belgie	1882	0,82	0,44	0,35	161	30	22	30
Švýcarsko	1885	0,72	0,44	0,29	165	33	9	nízký
Německo	1890	0,76	0,50	0,39	221	38	21	nízký
Maďarsko	asi 1890	0,63	0,70	0,45	250	73	11	49 ^b
Anglie a Wales	1892	0,68	0,48	0,31	149	15	57	nízký
Švédsko	1892	0,71	0,42	0,31	102	49	11	nízký
Skotsko	1894	0,75	0,42	0,31	124	13	49	nízký
Nizozemsko	1897	0,85	0,45	0,35	153	29	42	nízký
Dánsko	1900	0,68	0,47	0,32	131	42	23	nízký
Norsko	1904	0,75	0,42	0,30	76	37	18	nízký
Rakousko	1908	0,68	0,51	0,36	205	40	19	21
Finsko	1910	0,70	0,46	0,31	114	66	9	44
Itálie	1911	0,68	0,54	0,36	146	46	28	39
Bulharsko	1912	asi 0,70	asi 0,74	asi 0,45	159	70	7	60
Španělsko	1918	0,64	0,51	0,30	158	66	26	46
Irsko	1929	0,71	0,35	0,23	69	48	20	nízký

Vysvětlivky:

¹ Státy v té geografické podobě, jakou měly v roce poklesu.

² Pro obě pohlaví ve věku 10+ nebo 15+; „vysoká“ znamená podíl mladých dospělých převyšující 50 %, kteří se neuměli podepsat na oddací list nebo byli negramotní při odvodu do armády; „nízká“ znamená pod 10 %.

^a v roce 1831 ^b ve věku 6 let a starším

Pramen: Knodel a van de Walle 1986, tabulka 10.1, str. 394–395

DRUHÝ DEMOGRAFICKÝ PŘECHOD

- snaha teoreticky vysvětlit dramatický pokles plodnosti v Evropě od pol. 60. let 20. stol.
- široký myšlenkový základ → nová éra demografické historie, kompletní změna postojů a norem:
 - altruismus → individualismus
 - proměna postavení ženy ve společnosti (emancipace, feminizace, ...)
 - diferenciací podoby „rodinného“ života

Demografické důsledky druhého demografického přechodu:

- odklad rození dětí do vyššího věku ženy
- zvýšení podílu bezdětných žen
- pokles plodnosti
- změna struktury obyvatelstva podle rodinného stavu

Druhý demografický přechod je v současnosti omezen pouze na Evropu, jeho šíření do dalších částí světa je nejisté